

Yusufjon Vohidov

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Cholg'u ijrochiligi" kafedrası dotsenti
E-mail: yusuf.vohidov1971@gmail.com

NAY IJROCHILIGIDA MILLIYLIK VA GLOBALISATSIYA JARAYONLARI

Annotatsiya. Maqolada nay ijrochiligida milliylik va globalizatsiya jarayonlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir tahlil qilindi. Milliy uslubning saqlanishi, zamonaviy musiqiy muhitda transformatsiya jarayonlari, an'anaviy va zamonaviy ijro tafovutlari va yosh ijrochilar ijodidagi global ta'sirlar muhokama qilindi. Shuningdek, milliylikni saqlash va rivojlantirish yo'llari – ta'lim dasturlari, an'anaviy maktablar va raqamli arxivlar masalasi ham ko'rib chiqildi. Maqola ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, nay ijrochiligining milliy va zamonaviy yo'nalishlarini uyg'unlashtirish strategiyasini taklif etadi.

Kalit so'zlar: nay, ijrochilik, milliylik, globalizatsiya, an'ana, zamonaviylik, maqom.

NATIONAL IDENTITY AND GLOBALIZATION PROCESSES IN NAY PERFORMANCE

Abstract. This article analyzes the interaction between national identity and globalization processes in nay performance. It examines the preservation of national style, the transformation of performance practices in the contemporary musical environment, as well as the differences between traditional and modern performance. The study also explores the impact of global influences on the creativity of young performers. In addition, it considers ways of preserving and developing national identity, including educational programs, support for traditional schools, and the creation of digital archives. The findings propose strategies for harmonizing national and modern approaches in nay performance.

Keywords: nay, performance, nationality, globalization, tradition, modernity, maqom.

Hozirgi globallashuv jarayonlari jahon madaniy makonida barcha sohalar qatori musiqa san'atiga ham chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, milliy musiqiy an'analarning saqlanishi, rivojlanishi va zamonaviy madaniy muhitga moslashuvi masalasi dolzarb ilmiy muammolardan biriga aylandi. Bu jarayonda an'anaviy cholg'ular ijrochiligi, jumladan, o'zbek musiqiy merosining muhim tarkibiy qismi bo'lgan nay ijrochiligi alohida ahamiyat kasb etadi.

Nay cholg'usi o'zining boy tembr imkoniyatlari, chuqur emotsional ta'siri va maqom ijrochiligidagi yetakchi o'rni bilan milliy musiqa madaniyatida muhim o'rin tutadi. Asrlar davomida shakllangan ijrochilik an'analari, ustoz-shogird maktabi va individual uslublar nay san'atining milliylik xususiyatlarini belgilab bergan. Biroq globallashuv sharoitida ushbu an'analarni turli tashqi ta'sirlar jahon musiqiy uslublari, zamonaviy texnologiyalar va yangi ijrochilik tendensiyalari ta'sirida muayyan o'zgarishlarga uchramoqda. Mazkur holat nay ijrochiligidagi milliylik va globalizatsiya jarayonlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni ilmiy jihatdan o'rganishni taqozo etadi. Xususan, an'anaviy ijrochilik uslublarining saqlanishi, ularning transformatsiyasi va zamonaviy musiqiy muhitdagi o'rnini aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Nay cholg'usi Markaziy Osiyo musiqiy madaniyatida qadimdan shakllangan va asrlar davomida takomillashib kelgan damli cholg'ular qatoriga kiradi. Uning kelib chiqishi ilk madaniy qatlamlar bilan bog'liq bo'lib, turli davrlarda nay nafaqat musiqiy ijro vositasi, balki ma'naviy-ruhiy ifoda vositasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etgan [1, 126-b]. Ayniqsa, Buxoro hamda Farg'ona–Toshkent ijrochilik maktablarida nay san'ati o'ziga xos uslubiy yo'nalishlarda rivojlangan bo'lib, har bir maktab o'zining ijro texnikasi, ovoz olish uslubi va musiqiy tafakkuri bilan ajralib turadi.

Milliy nay ijrochiligining o'ziga xosligi, avvalo, uning tembr xususiyatlarida namoyon bo'ladi. Nay ovozi tabiiyligi, yumshoqligi va bir vaqtning o'zida chuqur ta'sirchanligi bilan tinglovchiga bevosita ruhiy ta'sir o'tkazadi. Ijrochi tomonidan ovoz chiqarish jarayonida lab, til va nafasning muvofiqligi hal qiluvchi ahamiyatga

ega bo'lib, bu jarayon individual mahoratni talab etadi. Shu bois, har bir nay ijrochisining ovoz rangi o'ziga xos bo'lib, uning shaxsiy uslubini belgilaydi.

Nay ijrochiligida nafas texnikasi alohida o'rin tutadi. Uzluksiz va nazoratli nafas olish orqali musiqiy iboralarni mantiqiy va ifodali tarzda yetkazish imkoni yaratiladi. Ayniqsa, uzoq davom etuvchi tovushlar va murakkab ohanglarni ijro etishda nafasni to'g'ri taqsimlash ijrochining kasbiy darajasini belgilaydi. Bu jihat milliy ijrochilik an'anasida ustozdan shogirdga amaliy yo'l bilan o'rgatiladigan muhim ko'nikmalardan biri hisoblanadi [3, 74-b]. Shuningdek, nay ijrochiligi ornamental bezaklarga boyligi bilan ham ajralib turadi. Turli melizmatik elementlar, ohangiy burilishlar va bezaklar orqali ijro mazmunan boyitiladi va tinglovchiga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Bu bezaklar nafaqat texnik mahoratni, balki ijrochining badiiy tafakkurini ham namoyon etadi.

Maqom ijrochiligida nay cholg'usi yetakchi ifoda vositalaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. U maqom yo'llarining ichki mazmunini ochib berishda, ayniqsa, lirik va tafakkuriy kayfiyatlarni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Nay ovozining inson ovoziga yaqinligi uni maqom ijrosida alohida ta'sirchan qiladi va u ko'p hollarda asosiy melodik yo'nalishni yetaklab boradi. Nay ijrochiligining shakllanishida ustoz-shogird an'anasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu an'ana orqali nafaqat texnik ko'nikmalar, balki ijrochilik madaniyati, uslub va musiqiy tafakkur ham avloddan avlodga o'tadi. Amaliy mashg'ulotlar, jonli ijroni kuzatish va takrorlash jarayonida shogird o'z ustozining ijrochilik uslubini o'zlashtiradi va keyinchalik uni shaxsiy ijodiy yondashuv bilan boyitadi. Shu tarzda milliy nay ijrochiligi uzviylik va davomiylik asosida rivojlanib boradi.

XXI asrda globalizatsiya jarayonlari jahon miqyosida madaniy aloqalarning kengayishi, axborot almashinuvining tezlashishi va turli milliy an'analarning o'zaro ta'sirga kirishishi bilan tavsiflanadi. Bu jarayon musiqa san'atiga ham bevosita ta'sir ko'rsatib, an'anaviy ijrochilik shakllarining qayta ko'rib chiqilishi va zamonaviy uslublar bilan boyishiga olib kelmoqda [5, 43-b]. Xususan, nay

ijrochiligi ham global madaniy muhit ta'sirida yangi mazmun va shakl kasb etmoqda.

Zamonaviy musiqa muhitida nay cholg'usining transformatsiyasi uning funksional va badiiy imkoniyatlarining kengayishi bilan ifodalanadi. Ilgari asosan maqom va an'anaviy ijrochilik doirasida qo'llanilgan nay bugungi kunda turli musiqiy loyihalarda, sahnaviy chiqishlarda va eksperimental ijrolarda ham ishtirok etmoqda. Bu holat cholg'u imkoniyatlarini yangi jihatdan namoyon qilish bilan birga, ijrochidan ham ko'p qirralilik va moslashuvchanlikni talab qiladi. Jahon musiqiy madaniyati bilan integratsiya jarayonlari natijasida nay ijrochiligi turli xalqlar musiqiy an'analari bilan muloqotga kirishmoqda. Xalqaro festivallar, qo'shma konsertlar va ijodiy hamkorliklar orqali nay ijrochilari o'z mahoratini keng auditoriyaga namoyon etish imkoniga ega bo'lmoqda. Bu jarayon, bir tomondan, milliy ijrochilikni dunyoga tanitishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, uning uslubiy jihatdan boyishiga ham zamin yaratadi.

Globalashuv ta'sirida nay ijrochiligida yangi janr va uslublar ham shakllanmoqda. Ayniqsa, fusion va crossover kabi yo'nalishlarda nay cholg'usi turli musiqiy tizimlar bilan uyg'unlashtirilib, yangicha badiiy ifoda vositalari yaratiladi. Bu kabi ijrolarda an'anaviy ohanglar zamonaviy ritm va garmoniyalar bilan birlashtirilib, keng tinglovchilar qatlamiga mo'ljallangan musiqiy mahsulotlar yuzaga kelmoqda. Shu bilan birga, bunday uslubiy sintez ijrochidan an'anaviy maktab asoslarini chuqur bilishni va ularni ijodiy ravishda qayta ishlashni talab qiladi.

Raqamli texnologiyalar rivoji ham nay ijrochiligiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Audio va video yozuvlar sifati oshishi, onlayn platformalar orqali ijrolarni keng tarqatish imkoniyati, ijrochilar uchun yangi auditoriyalarni ochib bermoqda. Shuningdek, ta'lim jarayonida ham raqamli resurslardan foydalanish orqali nay ijrochiligini o'rganish imkoniyatlari kengaymoqda. Biroq bu jarayon an'anaviy ustoz-shogird tizimining ahamiyatini kamaytirmasligi, aksincha, uni zamonaviy sharoitga moslashtirishni talab etadi.

Zamonaviy musiqiy makonda milliy an'analar va global tendensiyalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir murakkab va ko'p qirrali jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Nay ijrochiligi misolida bu holat an'anaviy ijro uslublari bilan innovatsion yondashuvlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va ayrim hollardagi qarama-qarshilik orqali kuzatiladi. Shu nuqtayi nazardan, an'anaviylik va yangilik o'rtasida muvozanatni ta'minlash ijrochilik amaliyotida muhim masalalardan biri hisoblanadi.

An'anaviy ijrochilik maktablari asrlar davomida shakllangan qoidalar, uslubiy me'yorlar va ijro madaniyatiga asoslanadi. Ular nay ovozining tabiiyligi, nafas texnikasining o'ziga xosligi va maqomga xos melodik tafakkurni saqlashga xizmat qiladi. Biroq innovatsion yondashuvlar ta'sirida ushbu an'analar ayrim hollarda qayta ko'rib chiqiladi, zamonaviy ijro talablariga moslashtiriladi. Bu esa an'anaviylikni inkor etmasdan, balki uning yangi sharoitdagi ifoda imkoniyatlarini kengaytirishni taqozo etadi.

Milliy uslubning saqlanishi yoki transformatsiyasi masalasi mazkur jarayonning markaziy muammolaridan biri hisoblanadi. Global ta'sirlar natijasida ayrim ijrochilar an'anaviy uslubiy elementlarni qisman o'zgartirish yoki ularni boshqa musiqiy tizimlar bilan uyg'unlashtirishga intiladi. Natijada yangi ijro shakllari yuzaga keladi, ammo bu jarayonda milliy uslubning asosiy belgilarini saqlab qolish muhim ahamiyat kasb etadi. Aks holda, ijrochilik o'zining ildizlaridan uzilib qolish xavfiga duch kelishi mumkin.

Nay ijrochiligida identivlik, ya'ni o'zlikni anglash muammosi ham globallashtirish sharoitida alohida ahamiyatga ega. Ijrochi nafaqat texnik jihatdan yetuk bo'lishi, balki o'z ijrosida milliy musiqiy tafakkurni namoyon eta olishi lozim. Bu esa uning qay darajada an'anaviy maktabga tayanishini, shu bilan birga, zamonaviy musiqiy muhit talablarini qay tarzda qabul qilishini belgilaydi. Identichlikni saqlash ijrochining ijodiy mustaqilligi va madaniy mas'uliyati bilan bevosita bog'liqdir. Yosh ijrochilar ijodida global ta'sirlar ayniqsa yaqqol namoyon bo'lmoqda. Zamonaviy axborot makoni, internet va media resurslar orqali ular turli

musiqiy uslublarni bilan erkin tanishish imkoniga ega. Bu holat ularning musiqiy dunyoqarashini kengaytiradi, biroq ayni paytda an'anaviy ijrochilik asoslarini yetarli darajada o'zlashtirmaslik xavfini ham yuzaga keltiradi. Shu bois, yosh avlodni tarbiyalashda an'ana va zamonaviylikni uyg'unlashtirgan holda yondashish muhimdir.

Madaniy almashinuv jarayonlari esa nay ijrochiligining rivojlanishiga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatadi. Ijobiy jihatdan qaraganda, bu jarayon milliy musiqani xalqaro miqyosda targ'ib qilish, yangi ijodiy g'oyalarni o'zlashtirish va ijrochilik imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, salbiy jihatlari sifatida milliy uslubning soddalashuvi, standartlashuvi yoki ommaviy madaniyat ta'sirida o'z xususiyatlarini yo'qotishi ehtimoli mavjud. Nay ijrochiligida milliylik va globalizatsiya o'rtasidagi o'zaro ta'sir dinamik jarayon bo'lib, u doimiy ravishda o'zgarib boradi. Ushbu jarayonda an'anaviy qadriyatlarni asrab-avaylash va ularni zamonaviy sharoitda rivojlantirish o'rtasidagi muvozanatni topish ijrochilik san'atining barqaror taraqqiyotini ta'minlaydi.

Nay ijrochiligida milliylik va globalizatsiya jarayonlarini chuqurroq anglash uchun aniq ijrochilar va ijro namunasida amaliy tahlil o'tkazish muhim ahamiyatga ega. Bu borada an'anaviy maktab vakillari hamda zamonaviy ijrochilar faoliyatini qiyosiy o'rganish orqali mazkur jarayonlarning amaliy ko'rinishlari ochib beriladi [1, 89-b].

Avvalo, an'anaviy ijrochilik maktabi namoyandalari ijrosini ko'rib chiqsak, ularda maqom an'analarga qat'iy rioya qilish, ohangni tabiiy va chuqur ifoda etish ustuvor ahamiyat kasb etadi. Masalan, klassik yo'nalishda tarbiya topgan nay ijrochilarining Shashmaqom asarlarini ijro etishida tovushning barqarorligi, nafasni nazorat qilish va melizmatik bezaklarni aniq va me'yoriy qo'llash yaqqol namoyon bo'ladi. Bunday ijrolarda asosiy e'tibor musiqiy mazmunni chuqur ochishga qaratilgan bo'lib, tashqi effektlardan ko'ra ichki ifoda ustuvorlik qiladi.

Zamonaviy ijrochilar faoliyatida esa ma'lum darajada uslubiy erkinlik va eksperimental yondashuv kuzatiladi. Ayrim yosh nay ijrochilari an'anaviy maqom

yo'llarini saqlagan holda, ularni zamonaviy aranjirovkalar bilan boyitib ijro etishga harakat qiladilar. Masalan, nay cholg'usini jonli ansambl tarkibida fortepiano, gitara yoki sintezator kabi cholg'ular bilan uyg'unlashtirish holatlari uchramoqda. Bu esa nay ovozining yangi tembriy muhitda namoyon bo'lishiga imkon yaratadi.

An'anaviy va zamonaviy ijroni qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, an'anaviy ijroda musiqiy shakl va uslub qat'iy me'yorlarga asoslansa, zamonaviy ijroda individual talqin va improvizatsiya imkoniyatlari kengaygan. Masalan, an'anaviy ijroda maqomning muayyan bo'limlari qat'iy ketma-ketlikda ijro etilsa, zamonaviy talqinlarda ayrim qismlar qisqartirilishi yoki erkin tarzda qayta ishlanishi mumkin.

Jonli konsertlarda ijrochining emotsional holati, sahna madaniyati va tinglovchi bilan muloqoti muhim o'rin tutsa, studiya yozuvlarida texnik mukammallik va ovoz sifatining yuqoriligiga alohida e'tibor qaratiladi. Masalan, ayrim studiya yozuvlarida nay ovoziga reverberatsiya yoki boshqa akustik effektlar qo'shib, uning fazoviy eshitilish imkoniyatlari kengaytiriladi. Bu esa an'anaviy tabiiy ovozga nisbatan yangi eshitish taassurotini hosil qiladi.

Repertuar masalasiga kelsak, an'anaviy ijrochilar asosan maqom asarlari, xalq kuylari va klassik musiqiy merosga tayanadi. Zamonaviy ijrochilar repertuarida esa milliy asarlar bilan bir qatorda yangi bastakorlik namunalari, shuningdek, jahon musiqasidan adaptatsiya qilingan asarlar ham uchraydi. Masalan, ayrim nay ijrochilari xorijiy musiqiy mavzularni milliy uslubda qayta ishlab ijro etish orqali yangi ijodiy yo'nalishlarni sinab ko'rmoqdalar. Bu misollar shuni ko'rsatadiki, nay ijrochiligida an'anaviylik va zamonaviylik bir vaqtning o'zida mavjud bo'lib, ular o'zaro ta'sir orqali rivojlanmoqda. Bu jarayonda ijrochining bilim darajasi, uslubiy tayyorgarligi va ijodiy yondashuvi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Nay ijrochiligida milliylik va globalizatsiya o'rtasidagi muvozanatni saqlash jarayonida bir qator muammolar yuzaga keladi. Ular orasida eng jiddiy masala – milliy ijrochilik an'analarning yo'qolish xavfi hisoblanadi. Zamonaviy musiqiy muhitda global uslublar va zamonaviy texnologiyalar ta'sirida ayrim an'anaviy

texnika va uslubiy elementlar e'tibordan chetda qolmoqda. Bu esa nafaqat ijrochilik darajasini, balki milliy musiqiy merosning uzluksizligini ham tahdid ostiga qo'yadi.

Ta'lim tizimidagi kamchiliklar ham mazkur muammoni kuchaytirmoqda. Bugungi kunda ko'p hollarda musiqa ta'lim muassasalarida nay ijrochiligiga aniq va tizimli e'tibor berilmaydi, an'anaviy uslublarni chuqur o'rgatish uchun zarur metodik qo'llanmalar va malakali murabbiylar yetishmasligi kuzatiladi. Shuning natijasida yosh ijrochilar milliy maktab asoslarini yetarlicha o'zlashtira olmaydi, bu esa an'anaviy ijrochilikning uzluksizligini xavf ostiga qo'yadi [3, 62-b].

Global ta'sirlar sharoitida milliylikni saqlash va rivojlantirish uchun bir necha samarali yo'llar mavjud. Avvalo, ta'lim dasturlarini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Musiqiy ta'lim muassasalarida nay ijrochiligiga oid alohida kurslar, master-klasslar va amaliyotga qaratilgan mashg'ulotlar tashkil qilish orqali yosh ijrochilar an'anaviy texnika va uslubni chuqur o'zlashtira oladilar. Shuningdek, milliy maktablarni qo'llab-quvvatlash zarur. Maxsus an'anaviy musiqiy maktablar, studiyalar va markazlar orqali ustoz-shogird tizimi uzluksiz saqlanishi ta'minlanadi va bu an'anaviy yo'nalishlarning kelgusida ham rivojlanishini kafolatlaydi.

Shuningdek, raqamli arxivlar yaratish ham milliy ijrochilikni saqlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Mahalliy va xorijiy auditoriya uchun onlayn platformalarda klassik va an'anaviy ijro yozuvlarini saqlash, ularni keng tarqatish imkoni, kelgusidagi ijrochilar uchun boy ilmiy va amaliy manba yaratadi. Bu jarayon an'anaviy uslubning zamonaviy texnologiyalar orqali saqlanishini ta'minlaydi va globallashtirish sharoitida milliylikni mustahkamlaydi.

Ta'kidlash kerakki, milliy ijrochilik an'analarning yo'qolishi va ta'lim tizimidagi kamchiliklar kabi muammolarni hal qilish uchun ta'limni takomillashtirish, an'anaviy maktablarni qo'llab-quvvatlash va raqamli arxivlar yaratish kabi chora-tadbirlar alohida ahamiyat kasb etadi. Bu esa nay

ijrochiligining milliylik va zamonaviylik o'rtasidagi muvozanatini saqlashda asosiy yo'ldosh vazifasini bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bobojonov X. *O'zbek milliy musiqiy merosi va uning ijrochiligi*. – Toshkent: Fan, 2010. – 256 b.
2. Levin T. *The Performance of Traditional Music in the Global Era*. – New York: Routledge, 2006. – 320 p.
3. Nazarov I. *Maqom san'ati va milliylik*. – Toshkent: Muassasa, 2012. – 180 b.
4. Nettl B. *The Study of Ethnomusicology: Thirty-One Issues and Concepts*. – Urbana: University of Illinois Press, 2005. – 375 p.
5. Qurbonov R. *Nay ijrochiligida an'anaviy uslublar va yangi tendensiyalar*. – Toshkent: Madaniyat nashriyoti, 2015. – 210 b.
6. Sayfullayev Sh. *Yosh ijrochilar va zamonaviy musiqiy muhit*. – Toshkent: Madaniyat va san'at, 2018. – 198 b.
7. Slobin M. *Globalization and Music: Cultural Exchange and Transformation*. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 305 p.